

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2004

”Uhkaava vaara”

Jussi Hanhimäki

Julkaisija: SHS, Helsinki. 1996.
Julkaisu: Rinnakkaiseloa patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948-1956, s. 98-121.
ISBN 951-710-028-0

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Uhkaava vaara

"Helsinki on melko hiljainen paikka ... Suuri kysymys on tietenkin aina se, mitä rakkaat naapurit idässä suunnittelevat ja mitä heidän apurinsa tässä maassa tekevät heitä auttaakseen".¹

-John M. Cabot 14. maaliskuuta 1951

"USA ei katso meidän etujamme".²

-Urho K. Kekkonen 17. lokakuuta 1951

"Todellisen vaaran Suomen taloudellisesta yhdentymisestä Neuvostoliiton blokkiin muodostavat lisääntyvä kauppa idän kanssa ja vähenevä kauppa lännen kanssa." ³

-NSC:n muistio 1. marraskuuta 1952

Stalinin ja Trumanin viimeisinä vallan vuosina kylmän sodan painopiste siirtyi Euroopasta Aasiaan. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että Eurooppa ei olisi sekaantunut idän ja lännen vastakkainasetteluun vuoden 1951 alun ja Stalinin maaliskuussa 1953 tapahtuneen kuoleman välisenä aikana. Lännessä voitiin sotilaallinen varustelu ja taloudellinen sodankäynti itäblokkia vastaan oikeuttaa helpommin viittaamalla Korean "näyttöön": vain sotilaallisesti vahva länsi voisi olla kyllin vahva pelote 'eurooppalaista Koreaa' vastaan. Tästä oli seurauksena kaksi kylmän sodan keskeistä dokumenttia, jotka yhdessä hallitsivat Yhdysvaltain Neuvostoliiton-politiikkaa pitkäksi aikaa eteenpäin: presidentti Trumanin hyväksymä NSC 68 oli jo kesällä 1950 antanut alkusysäyksen USA:n laajalle asevarusteluohjelmalle ja kongressin vuoden 1951 syksyllä hyväksymä Taistelulaki tehosti entisestään USA:n taloudellista sodankäyntiä Neuvostoliittoa vastaan.⁴ Tiettyssä mielessä Taistelulaki oli myös selvä osoitus siitä, että kylmästä sodasta oli tullut 'totaalinen' kamppailu, jota käytiin nyt paitsi sotilaallisilla ja ideologisilla myös taloudellisilla rintamilla. Sen johdosta oli tarkoitus tehdä maailman jakautuminen ilmeisemmäksi kaikille sekä aiheuttaa vaikeuksia niille, jotka pyrkivät jäämään itä-länsi vastakkainasettelun ulkopuolelle.

Ironista on se, että näiden kylmän sodan linjanvetojen lomassa Suomen poliittinen johto alkoi muotoilla "aktiivisempaa" puolueettomuuspolitiikkaa pääministeri Kekkosen johdolla. Heidän näkemyksensä eivät kuitenkaan sopineet yhteen yhdysvaltalaisen maailmankäsityksen ja Neuvostoliitto-kuvan kanssa. Kun amerikkalaiset uskoivat Neuvostoliiton vähitellen pyrkivän ottamaan Suomen tiukemmin otteeseensa, piti pääministeri Kekkonen Suomen-Neuvostoliiton suhteiden parantumista edellytyksenä maansa aktiivisemmalle (ja myös itsenäisemmälle) ulkopoliitille. Kekkonen alkoi myös julkistaa ajatuksiaan mahdollisesta koko Skandinavian käsittävästä puolueettomuudesta, joka yhdysvaltalaisen mielestä saattoi hyödyttää ainoastaan Neuvostoliittoa. Kekkosen yritykset edistää mielikuvaa Suomen "jonkinlaisesta puolueettomuudesta" iskivät suoraan yhteen amerikkalaisten käsityksien kanssa.⁵

Yhdysvaltalaisen mielestä vakavin vaara löytyi taloudelliselta alueelta. Suomen sotakorvausten loputtua (vuoden 1952 syksyllä) laajentuneella idän kaupalla oli kahdenlainen negatiivinen merkitys Washingtonin näkökulmasta katsoen. Ensinnäkin näytti siltä, että suomalaiset olivat tulossa taloudellisesti Neuvostoliitosta riippuvaisiksi: Moskovasta käsin voitaisiin painostaa Suomea esim. vähentämällä kauppaa ja aiheuttamalla työttömyyttä sekä muita taloudellisia ja sosiaalisia ongelmia. Tämän lisäksi lisääntyvä Suomen ja Neuvostoliiton välinen kaupankäynti edusti orastavaa haastetta USA:n kylmän sodan peruslähtökohdille: käyttämällä Suomea ja Suomen-Neuvostoliiton kauppaa esimerkkinä Moskovasta käsin voitiin sanoa, että hyvät suhteet kapitalististen ja sosialististen maiden välillä olivat molemmin puolin eduksi. Suomesta alkoi yhä selvemmin tulla rinnakkaiselon hedelmällisyyden konkreettinen

¹ Cabot Andrew Noblille 14.3. 1951, Cabot Papers, Europe, Fletcher. Paasikiven pvk. 17.10. 1951

² Paasikiven pvk. 17.10.1951

³ NSC: Geographic Area Policies, Vol. VI; Scandinavia 1.11. 1952, PSF, NSC Memoranda-Reports, box 194, HSTL.

⁴ Førlund 1991, 224-226.

⁵ Tämä tulkinta eroaa suuresti siitä käsityksestä, jonka Hannu Rautkallio on Kekkosesta esittänyt, so. että Kekkonen oli joko Kremlin suoranainen agentti tai ainakin halukas hanttimies, joka tarkisti jokaisen poliittisen toimenpiteen neuvostoliittolaisten kanssa. Kts. Rautkallio 1990, 187-204.

esimerkki, johon vedoten Neuvostoliitto saattaisi rohkaista muitakin ei-sosialistisia maita lisäämään kauppansa itäblokin kanssa. Pitkällä tähtäimellä tämä voisi vaarantaa lännen eheyden aliarvioimalla Neuvostoliiton uhkaa ja sen ympärille rakennettua kauppasaartoa.

Näistä vaaroista huolimatta ei 1950-luvun alussa ole havaittavissa suuria muutoksia Yhdysvaltojen Suomen politiikassa. USA harjoitti edelleen pääosin sellaista varovaista politiikkaa, jonka perustana oli pessimistinen näkemys Neuvostoliiton reaktiosta Suomen mahdolliseen "länsiystävälliseen" politiikkaan. Tietoisuus tästä puolestaan helpotti suomalaisten mahdollisia omantunnonvaivoja heidän pyrkiessään parantamaan suhteitaan Neuvostoliiton kanssa. Onkin paradoksaalista, että amerikkalaiset tietämättään rohkaisivat kehitystä, jota he myöhemmin tulisivat syvästi paheksumaan.

Taistelulaki ja Suomi

Taistelulaki (Battle Act) ei ollut USA:n kongressin ensimmäinen yritys lisätä aste taloudellisia pakotteita kylmään sotaan. Se oli pikemminkin sellaisen päätössarjan huipennus, joka sisälsi ns. "Vientivalvontasäädöksen" (Export Control Act) 28. helmikuuta 1949 ja Cannonin lisäyksen (Cannon Amendment) 27. syyskuuta 1950. Näitten säädösten jälkeen kongressissa esiintyi kuitenkin suurta tyytymättömyyttä siitä, että NATO-liittolaiset eivät suostuneet noudattamaan yhtä tarkkoja vientirajoitteita kuin Yhdysvallat. Tämän johdosta Taistelulaki teki Länsi-Euroopan maille annetun sotilaallisen avun riippuvaiseksi siitä, että maat noudattivat Yhdysvaltain kaltaista taloussaartopolitiikkaa itäblokkiin nähden. Samalla kun monet Yhdysvaltojen kanssa liittoutuneet Euroopan valtiot pyrkivät jälleenrakentamaan omia talouksiaan, niiden oli hyväksyttävä ainakin osa taloudellisen sodankäynnin amerikkalaisista pelisäännöistä 1950-luvun alussa. Toisaalta Korean sodan syttymistä seurannut yleinen sodan pelko teki tämän helpommaksi kuin se oli ollut vielä vuoden 1950 alussa.⁶

Taloudellisen sodankäynnin tehostuminen vaikutti myös NATO:n ulkopuolella oleviin Euroopan maihin. Ns. jälleenviennistä (so._strategisten tarvikkeiden uudelleenviennistä Neuvostoliittoon puolueettomien maiden kautta) tuli piinallinen kohta taloudellisen sodankäynnin ohjelmissa. Huhtikuussa 1951 NSC päätti kieltää mailta, jotka syyllistyivät jälleenvientiin, strategisesti tärkeitä "listan 1 tarvikkeet", jolleivät ne voisi antaa takuita siitä, että näitä tarvikkeita ei vietäisi uudelleen Neuvostoliiton blokkiin. Toisaalta tätä politiikkaa edistettiin pyrkimällä parantamaan "sellaisen ystävällisten maiden kauppa-asemaa, jotka nyt ovat Neuvostoliiton blokin varassa oleellisten tavaroiden saamiseksi tekemällä näiden tavaroiden vaihtoehtoiset lähteet vapaassa maailmassa helpommin saataviksi".⁷

USA:n koveneva vientilisenssipolitiikka hermostutti myös suomalaisia. Jo 3. tammikuuta 1951 Suomen ulkoministeriö oli lähettänyt nootin Helsingin USA:n lähetystöön esittäen, että Suomen hallitus ei "sallisi mitään uudelleenvientiä tavaroille, jotka oli tuotu Suomeen joko kulutettaviksi täällä tai käytettäväksi kotimaan teollisuudessa tai valmistettaviksi kotimaan markkinatuotteiksi." State Departmentin alivaltiosihteeri James E. Webb ilmoitti Helsingin lähetystölle helmikuussa, ettei USA:n vientipolitiikassa Suomea kohtaan ollut odotettavissa mitään muutoksia.⁸

Neuvostoliiton uhkan olemassaolo näyttää ehkäisseen useimmat yritykset saada Suomi tiukemmin noudattamaan uusia taloudellisen sodankäynnin sääntöjä. Itse asiassa suomalaisia koetettiin vuonna 1951 estää ostamasta aseita lännestä, ei koska nämä aseet voisivat joutua neuvostoliittolaisten käsiin, vaan koska ne voisivat vaikuttaa hälyttävästi neuvostoliittolaisiin ja aloittaa uuden pelottelu- ja painostusaallon, mahdollisesti jopa Suomen miehittämisen. Suomen tapauksessa varovaisuus kulki usein muiden näkökohtien edellä.⁹

⁶ Lännen taloudellisen sodankäynnin tehostamisesta Neuvostoliittoa vastaan 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa kts.: - Adler-Karlsson 1968, 25-28; Funigiello 1988, 50-75. Taistelulaki löytyy kokonaisuudessaan painettuna seuraavasta: Mutual Defense Assistance Control Act of 1951, Public Law 213 - 82nd Congress, First Report to Congress (First Battle Act Report) ...A Program for the Denial of Strategic Goods to the Soviet Bloc (1952), 31-34.

⁷ NSC 104/2: U.S. Policies and Programs in the Economic Field which May Affect the War Potential of the Soviet Bloc 4.4. 1951, mf. Records of the National Security Council, 194777, 2nd Supplement. Ruotsi ja Sveitsi vedettiin mukaan moniin kaupan sulkuihin Neuvostoliittoa vastaan, kts.: Adler Karlsson 1968, 74-78.

⁸ 3.1. 1951 nootti mm. liitteenä neuvottelumuistiolle: Jutila, Jaakko Hallama, Willard L. Thorp, John Leddy & Charles E. Rogers 20.4. 1951, SD, RG 84, Helsinki Classified General Records, 1942-1955, box 27, WNRC.

⁹ Acheson Helsinkiin 13.4. ja Cabot ulkoministeriölle 19.4.1951, SD, RG 84, Helsinki Secret Telegrams, box 14, WNRC.

USA:n kongressin lisääntynyt huomio taloudellisiin kysymyksiin loi kuitenkin varjonsa myös Suomen ja Yhdysvaltain välisiin suhteisiin. Taloudellisen sodankäynnin pinnalle nousu korosti osaltaan sitä epävarmuutta, joka oli tunnusomaista maiden väliselle kanssakäymiselle. On kyllä huomautettava, että suomalaiset osasivat myös manipuloida Neuvostoliiton ja USA:n välisiä kiistoja. Suomalaiset olivat esim. valmiita pelaamaan kommunismin vastaista peliä omaksi hyödykseen. Samanaikaisesti amerikkalaisia vedettiin kahtaalle: toisaalla oli heidän päätöksensä olla häiritsemättä Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita; toisaalla heidän ulkopoliittikkansa yleinen Neuvostoliiton vastaisuus.

Nämä kysymykset tulivat esille 20. 4. 1951 pidetyssä State Departmentin Euroopan osaston ja Suomen Washingtonin lähetystön jäsenten välisessä neuvottelussa. Pitkään Washingtonissa ollut K.T. Jutila näyttää hyvin tienneen, miten hän saattoi tehdä oikean vaikutuksen läsnäoleviin amerikkalaisiin; hän vakuutti olevan "äärimmäisen tärkeää, että Suomen taloudellisen hyvinvoinnin tasoa pidetään ratkaisevana menestyksekkäälle taistelulle kommunismia vastaan". Myönnettyään, että Suomen metalliteollisuus oli varsin riippuvainen Neuvostoliiton markkinoista, Jutila korosti lännestä saatavien koneiden ja metalliteollisuudessa tärkeän hienomekaniikan saannin merkitystä Suomen yleiselle hyvinvoinnille. "Kaikki vakavat keskeytykset näiden olennaisten tavaroiden tuonnissa Yhdysvalloista ja lännestä vaikuttaisivat tuhoisasti Suomessa", hän lisäsi. Rivien välistä on luettavissa Jutilan todellinen sanoma: taloudellinen hyvinvointi ja vähäinen työttömyys ovat paras este, kommunismin (ja Neuvostoliiton vaikutusvallan) leviämislle.¹⁰

Vastauksessaan State Departmentin talousasioiden osaston päällikkö Willard Thorp vahvisti, "että Suomi on erikoistapaus" USA:n vientivalvontapolitiikassa. Samalla hän kuitenkin painotti myös sitä, että tiettyä tiukkenemista oli odotettavissa vientilisenssien myöntämisessä ja varoitti, että Suomi oli tulossa taloudellisesti riippuvaiseksi Neuvostoliitosta. Hän ilmaisi erityisesti huolestuneisuutensa metalliteollisuuden suhteen, joka tuolloin (osaksi sotakorvauksista johtuen) vei noin puolet tuotannostaan Neuvostoliittoon. Lopuksi Thorp totesi: "Meitä kiinnostaisi mihin toimenpiteisiin Suomen hallitus voisi ryhtyä vähentääkseen taloudellista riippuvuuttaan Neuvostoliitosta ja Itä-Euroopan maista".¹¹

Strategisten tarvikkeiden uudelleenvientii ja Suomen lisääntyvä taloudellinen riippuvuus Neuvostoliitosta hallitsivatkin suomalais-amerikkalaisia suhteita vuosina 1951 ja 1952. Esimerkiksi John M. Cabot, joka muuten oli varsin tyytyväinen omaan "varovaiseen peliinsä" Suomessa ja jopa katsoi kommunistien menetysten ammattiyhdistysvaaleissa huhtikuussa olleen osittain seurausta tästä politiikasta, epäili kesäkuussa "suomalaisten toimivan vapaaehtoisesti neuvostoliittolaisten keulakuvana tietyissä liiketoimissa". Toistuvista yrityksistään huolimatta Cabotin ei onnistunut vakuuttaa ulkoministeri Åke Gartzia siitä, että Suomen pitäisi vakavasti harkita Neuvostoliiton kauppansa mahdollisia poliittisia vaikutuksia.¹²

USA:n painostus tuotti päinvastaisia tuloksia. Johtuen lisääntyneestä viennin valvonnasta Suomi ei pystynyt kattamaan kaikkia niitä toimituksia, joista Suomen ja Neuvostoliiton välisessä viisivuotiskauppasopimuksessa oli sovittu. 21.9.1951 pääministeri Kekkonen kirjoitti näistä vaikeuksista Neuvostoliiton uudelle Suomen lähettiläälle Vladimir Lebedeville ja tiedusteli olisiko Neuvostoliitto halukas myymään Suomelle välttämättömiä raaka-aineita, kuten nikkeliä, jotta maa voisi täyttää sopimussitoumuksensa. Neuvostoliittolaiset suostuivat Kekkonen ehdotukseen 2. lokakuuta ja lisäsivät siten kauppaansa Suomen kanssa sekä mahdollista taloudellista "otettaan" Suomesta. Näin amerikkalaiset saivat nähdä taloudellisen uhkailutaktikkansa johtavan täsmälleen päinvastaiseen tulokseen kuin he odottivat.¹³

Koska vientivalvontapolitiikka tuotti odottamattomia tuloksia Suomessa ja, mikä oli kohtalon ivaa, lisäsi tuon maan taloudellista riippuvuutta Neuvostoliitosta, Yhdysvallat yritti jarruttaa tapahtumien kulkua lainapolitiikallaan. Suomi

¹⁰ Keskustelumuistio: Jutila, Hallama, Thorp, Leddy & Rogers 20.4. 1951, SD, RG 84, Helsinki Classified General Records, 1942-1955, box 27, WNRC. Painotus lisätty.

¹¹ Ibid. Jutila käänsi tilanteen edukseen sanomalla, että suomalaiset olivat hyvin tietoisia metalliteollisuuden riippuvuudessa Neuvostoliiton markkinoista "piilevästä vaarasta". Hän viittasi myös Suomen metalliteollisuuden silloiseen kyvyttömyyteen kilpailla länsimaaisilla markkinoilla ja tarpeeseen rekonstruoida ja rationalisoida se uudelleen tuottavuuden lisäämiseksi ja hintojen alentamiseksi. Jutila korosti, että tämä "voisi vaatia uuden pääoman investoimista".

¹² Varovainen peli" Cabotin pvk. 16.4. 1951; "Suomalaiset rintamana" Cabotin pvk. 12.6. 1951, Fletcher, yrityksistä vakuuttaa suomalaisia: Cabot ulkoministeriölle, 14. & 21.9. 1951, SD, RG 84, Helsinki Secret Telegrams, box 14, WNRC; ammattiyhdistysvaaleista Cabot ulkoministeriölle 5.4. 1951, SD, RG 84, Helsinki Secret Telegrams, box 14, WNRC

¹³ Kekkonen kirje ja Lebedevin vastaus: JPKP, V:25, pohjoismaiden neuvosto, VA; kts. myös Suomi 1990, 124.

oli tehnyt hakemuksen uudesta kehitysluotosta metsäteollisuuden modernisoinnin edistämiseksi vesivoiresurssien kehittämiseksi ja maanraivauskaluston hankkimiseksi Maailmanpankille, jonka työryhmä saapui Helsinkiin syyskuussa 1951 tutkimaan luoton edellytyksiä. Työryhmän raportti oli varsin myönteinen ja 22. tammikuuta 1952 suomalainen delegaatio matkusti Washingtoniin keskustelemaan 25 miljoonan dollarin luotosta.¹⁴ Tämän lainan myöntämisen puolesta esitetyt perustelut heijastivat sitä amerikkalaisten yleistä toivoa, että Suomi voitaisiin irrottaa Neuvostoliiton otteesta. Uudet investoinnit sellu- ja paperiteollisuuden koneisiin ja laitteisiin olisivat välttämättömiä, jotta tehtaot voisivat "ylläpitää kilpailuasemansa maailman markkinoilla", perusteli John Cabot tukieksaan maailmanpankin lainan myöntämistä. Toinen välttämätön osatekijä tässä suunnitellussa sellu- ja paperiteollisuuden laajennuksessa oli vesivoimalaitosten kehittäminen. Lisäksi maan raivausohjelmat auttaisivat tuottamaan "leipäviljaa, jota [Suomi] tuo nyt Neuvostoliitosta." Lyhyesti sanottuna 20 miljoonan dollarin laina maailmanpankista, joka hyväksyttiin 30. huhtikuuta 1952 oli osa NSC 104/2:n täytäntöönpanoa ja heijasti yritystä vähentää Suomen turvautumista Neuvostoliittoon välttämättömien raaka-aineiden (kuten elintarvikkeiden) saannissa ja samanaikaisesti ensimmäistä yritystä ohjata Suomen kauppa (takaisin) länteen.¹⁵

Voimistuneella taloudellisella sodankäynnillä ja sen mukana tiukenneella vientilisenssipolitiikalla oli siis varsin sekalainen vaikutus Suomessa. Vaikka maa kärsikin jossain määrin lisääntyneistä vientirajoituksista ei sitä avoimesti painostettu; pakkotoimenpiteillä kun katsottiin olevan todennäköisesti niiden tarkoitusten vastainen tulos. Toisaalta suomalaiset saivat kohtuullisen suuria kehityslainoja, jotka oli tarkoitettu itäänpäin suuntautuvan ulkomaankaupan suunnan kääntämiseksi lännen eduksi. Taloudelliset kysymykset tulivat seuraavan kerran merkittäväällä tavalla esille vuoden 1952 syksyllä, kun suomalaiset suorittivat viimeiset sotakorvauksensa Neuvostoliittoon. Sitä ennen pääministeri Kekkonen oli kuitenkin aikaansaanut melkoisen kohun eräällä hyvin tunnetulla lausunnollaan.

"Eräänlainen puolueettomuus"

Korean sodasta huolimatta Suomen strateginen merkitys lännelle oli pysynyt varsin vähäisenä. State Departmentin poliittisen suunnitteluosaston 23.5. 1951 päivätyssä muistiossa esim. todettiin varsin selvästi: "pelkkä Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen ei olisi riittävä syy maailmansodalle." Sellainen offensiivi lisäisi luultavasti jännityksiä Pohjois-Euroopassa ja saisi Ruotsin hylkäämään puolueettomuutensa ja liittymään NATOon, mutta se ei aiheuttaisi kokonaisuutena Euroopan strategisessa tasapainossa. Jos sellainen hyökkäys tapahtuisi Yhdysvaltojen ainoa toimenpide olisi "pontevan kannan" ottaminen YK:ssa.¹⁶

Paras tapa ehkäistä Neuvostoliiton hyökkäys oli pysytellä hiljaa ja jatkaa varovaista Suomen-politiikkaa. Aina vuodesta 1948 lähtien neuvostoliittolaisten oli otaksuttu odottavan, että länsi antaisi heille tekosyynt miehittää Suomi. Sen mukaisesti huippusalainen kansallisen turvallisuusneuvoston asiakirja NSC 121 määritteli 8. tammikuuta 1952 Yhdysvaltojen Suomen-politiikan peruslähtökohdaksi "välttää kaikkia toimenpiteitä, jotka vaarantaisivat Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden herkan tasapainon". Se oli kenties omituinen tapa käydä kylmää sotaa, mutta Suomi ei ollutkaan mikään keskivertotapaus.¹⁷

¹⁴ William Barnes ulkoministeriölle 4. & 11.9. 1951, 22.1. 1952, SD, RG 59, 398.1411-2252, NA.

¹⁵ Cabot ulkoministeriölle 11.2. 1952, SD, RG 59, 398.14/2-1152, NA; Acheson Helsinkiin 1. 5. 1952, SD, RG 59, 398.14/5-152, NA.

¹⁶ Carlton Savagen muistio 23.5. 1951, FRUS 1951, I, 839; Joint Strategic Survey Committeeen raportti 3.8. 1951, ibid., 868.

¹⁷ NSC 121: The Position of the United States with Respect to Scandinavia and Finland 8.1. 1952, FRUS 1952-54, VIII, 755-757.

Johan Nykopp ja Maailmanpankin pääjohtaja Eugene Black Maailmanpankin Suomelle myöntämän lainan allekirjoitustilaisuudessa keväällä 1952. Lainan tarkoituksena oli tukea Suomen paperiteollisuuden modernisointia ja lisätä sen kilpailukykyä lännen markkinoilla aikana, jolloin Suomi Washingtonista käsin katsottuna oli liukumassa yhä selkeämmin Neuvostoliiton taloudelliseen otteeseen. Ennen siirtymistään Suomen lähtettiläiksi Washingtoniin vuonna 1951 (vuoteen 1958) Nykopp toimi ulkoministeriön kauppapoliittisen osaston päällikkönä vuosina 1947-51. Hänen nimityksensä heijasti sitä, että Suomen kannalta USA OLI tärkeä ennen - kaikkea sieltä saatavan taloudellisen tuen johdosta. Kuva: UM

Yhdysvalloissa oltiin samaan aikaan varsin hämmennyksissä Suomen ystävällisestä Neuvostoliiton-politiikasta. Olivatko suomalaiset Neuvostoliiton apureita, sovittelijoita vai kommunismin vastaisia sankareita? Kommunismin vastaisten äärimmäisyysliikkeiden aikakaudella 1950-luvun alussa 'suomalaisen ratkaisun' kerettiläisyys saattoi helposti tuottaa vääristyneitä mielikuvia. Joseph McCarthyn johdolla USA:ssa oli vallalla varsinainen kommunistien ja oletettujen "kanssamatkustajien" ajojahti, joka johti erinäisiin "puhdistuksiin" myös State Departmentin parissa. Suomen uuden Washingtonin lähettilään Johan Nykoppin kannalta huolestuttavinta oli kuitenkin se, että kongressin edustajainhuoneen "epäamerikkalaista aktiviteettia" tutkiva HUAAC (House Un-American Activities Committee) tuntui levittävän varsin harhaanjohtavaa informaatiota: HUAAC:n ympäri Yhdysvaltoja levittämässä kirjasessa "100 asiaa jotka sinun pitäisi tietää kommunismista" luokiteltiin "kommunistien hallitsemaksi maaksi". Nykopp sai tämän harhakuvan myöhemmin korjatuksi, mutta luultavasti vasta kun Suomen kuva kommunistisena maana oli jo laajalle levinnyt.¹⁸

Samanaikaisesti Suomea voitiin myös pitää vankkana suojavallina Neuvostoliittoa vastaan ja hyvänä esimerkkinä niille, jotka "suhtautuivat myönteisesti" Neuvostoliittoon kuten senaattori Leverett Saltonstall Massachusettista totesi puheessaan kesäkuussa 1951. Hänen mielestään Suomi oli näyte onnistuneesta "vastarinnasta" kommunismia vastaan. Saltonstall uskoikin, että "Länsi-Euroopan sovittelijoiden ja puolueettomien olisi hyvä harkita Suomen peräänantamattomuuden ja riippumattomuuden antamaa opetusta". Todistuksena suomalaisten Neuvostoliiton vastaisuudesta vuonna 1951 oli kommunistien sulkeminen pois hallituksesta huolimatta näiden suuresta vaalivoitosta heinäkuun eduskuntavaaleissa. Tämän näkemyksen äärimmäiset kannattajat uskoivat, että Suomi oli halukas taistelemaan USA:n puolella jos suursota idän ja lännen välillä syttyisi.¹⁹

¹⁸ Nykopp ulkoministeriöön 3.8. & 13. 9. 1951, L 12: Yhdysvallat, UMA. Nykopp esitti valtakirjansa 5.6. 1951.

¹⁹ U.S. Congress, Senate, Congressional Record, 1951, A 3268.; C.O. Frietsch ulkoministeriöön 1.8. 1951, JKPK, V:43, Lehdistökatsauksia Washingtonista 1950-55, VA; kts. myös: NYT 5. & 8.7. 1951. SKDL lisäsi paikkojaan eduskunnassa 38:sta 43:een vaaleissa, kun taas sosialidemokraatit hävisivät yhden (53:een) ja maalaisliittolaiset hävisivät 5 (51). Vaaleista ja hallitusneuvotteluista lähemmin Suomi 1990, 138-150.

Nykopp ja USA:n ulkoministeri Dean Acheson allekirjoittamassa maiden välistä kaksinaista veronkantoa estävää sopimusta vuonna 1952. Acheson oli eräs patoamispolitiikan tärkeimmistä arkkitehteistä, joka samalla ymmärsi Suomen erikoislaatuisen aseman varsin hyvin. Kuva: UM

Hearst -lehden Karl H. von Wiegand ilmaisi ehkä tasapuolisimman näkemyksen Suomen asemasta 11. elokuuta 1951 julkaistussa artikkelissaan. Se oli otsikoitu: "Suomalaiset pysyvät puolueettomina, jos Yhdysvallat soti Neuvostoliittoa vastaan", ja Wiegandin perustelut poikkesivat merkittävästi molemmista yllä esitetyistä äärimmäisyystapauksista. Wiegand kuvasi artikkelissaan Suomen sopimusvelvoitteita Neuvostoliitolle. Ne velvoittivat hänen mielestään suomalaiset pysäyttämään kaikki oman alueensa kautta tapahtuvat hyökkäykset Neuvostoliittoa vastaan. Suomi yrittäisi kuitenkin pysyä puolueettomana niin kauan kuin mahdollista ja liittyisi mukaan sotaan vain jos sen omaa aluetta loukattaisiin. Merkittävää on, että Wiegand oletti, ettei sellainen loukkaus tapahtuisi idästä vaan lännestä käsin.²⁰

Wiegandin artikkeli heijasti Paasikiven ja Kekkosen huolestumista siitä, mitä länsi voisi aiheuttaa vihamielisellä asenteellaan, Varsinkin Kekkonen oli turhautunut vuoden 1951 syksyllä lännen ja ennenkaikkea Yhdysvaltojen politiikan suhteen. Tavatessaan Paasikiven 17. lokakuuta 1951 Kekkonen mm. valitti Suomen armeijalta saamistaan raporteista, joiden mukaan amerikkalaiset, ranskalaiset, brittiläiset, ruotsalaiset ja norjalaiset agentit värväsivät suomalaisia sotilaita vakoilemaan lännen hyväksi.²¹ Kekkonen oli huolestunut niistä seurauksista, joita sellaisilla toiminnoilla (tai huhuilla) voisi olla Suomen-Neuvostoliiton suhteisiin ja väitti, että taipumattomalla Neuvostoliiton vastaisella politiikallaan "Yhdysvallat ei katso meidän etujamme". Kekkonen pelkäsi, että Yhdysvallat yrittäisi "järjestää hankaluuksia Suomen ja Neuvostoliiton välille niin että Ruotsi putoaisi heidän käsiinsä." Hänen mielestään amerikkalaisten innostus saada Ruotsi liittymään NATO:on oli heille tärkeämpi tavoite kuin Neuvostoliiton ja Suomen suhteiden toimivuus.²²

Kekkosen pahat aavistukset ja yleisesti negatiivinen asenne amerikkalaisia kohtaan eivät jääneet John M. Cabotilta huomaamatta. Yhdysvaltojen lähettiläs oli Helsinkiin saapumisestaan lähtien vuoden 1950 alussa ollut Kekkosen suhteen varsin epäluuloinen ja käyttänyt tämän ankarimpia kotimaisia poliittisia vastustajia (esim. sosialidemokraatteja Väinö Leskistä ja Unto Varjosta) pääasiallisina lähteinä Suomen politiikan suhteen. Cabot oli ollut erityisen huolestunut Kekkosen yrityksistä parantaa Suomen-Neuvostoliiton välisiä suhteita värväämällä SKDL/SKP:n edustajia hallitukseensa. Cabot kuvaileekin Kekkosta päiväkirjoissaan "jonkin verran Amerikan vastaiseksi" suomalaispoliitikoksi.²³

²⁰ Hearst 11.8. 1951; Frietsch ulkoministeriöön 17.8. 1951, 6.G.1. Lähetystön sanomalehtikatsaukset 1946-1957 (1411951), UMA.

²¹ Koska sekä Neuvostoliitolla että länsimailla oli vakoiluverkostonsa Suomessa ei selviä osoituksia siitä että suomalaisia sotilaita todella ärvättiin tähän aikaan ollut. Kts. Paasikiven pvk. 18.10. 1951.

²² Paasikiven pvk. 17.10. 1951; "hankaluudet" Kekkosen muistiinpanoista 22.5. 1951, Suomi 1990, 132. Jo 11.12. 1950 Kekkonen oli esittänyt Paasikivelle Toivo Heikkilän muistion, joka esitti, että USA:n etujen mukaista oli nähdä Suomi neuvostoliittolaisten miehittämänä, koska tämä työntäisi Ruotsin NATO:on, ja että neuvostoliittolaiset tämän tietäen välttäisivät kaikkia toimia Suomea vastaan niin kauan kuin mahdollista. Heikkilän muistio liitteenä Kekkosen kirjeessä Paasikivelle 11.12. 1950, JKPK, VA.

²³ Cabotin pvk. 14.10. 1951, Fletcher.

Kekkosen "amerikkalaisvastaisuudesta" ei ehkä olisi tehty sen suurempaa numeroa ilman vuoden 1951 lopulla ja vuoden 1952 alussa tapahtunutta äkinäistä puolueettomuusinnostusta ja puolueettoman Skandinavian blokin idean popularisointia. Suuri osa tästä näyttää olleen Neuvostoliiton inspiroimaa: marras- ja joulukuussa 1951 neuvostoliittolaiset vihjailivat, että heillä ei olisi mitään puolueettoman pohjoismaisen puolustusliiton solmimista vastaan, jos sillä ei olisi mitään kytkentöjä NATO:on. Ruotsissa neuvostoliittolaiset jopa vihjasivat sellaisesta mahdollisuudesta, että Suomi voisi olla jäsenenä uudessa Skandinavian liittoutumassa.²⁴

Enimmäkseen sellaiset ehdotukset kuitattiin olankohautuksin. John M. Cabot ei esim. voinut uskoa, että neuvostoliittolaiset koskaan onnistuisivat houkuttelemaan Norjaa tai Tanskaa pois NATO:sta. Viisi saksalaisten miehityksen vuotta oli hänen mielestään taatusti opettanut tanskalaisille ja norjalaisille arvokkaan läksyn puolueettomuuden hylkäämisestä: "Toisen maailmansodan kokemusten jälkeen he eivät varmaan olisi niin naiveja, että nielaisisivat silmiinpistävän myrkkysyötin" Cabot kirjoitti State Departmentiin 26.11. 1951.²⁵

Vaikka Cabotin mielestä Neuvostoliiton liikkeissä oli suhteellisen vähän pelättävää, ne otettiin kuitenkin Washingtonissa vakavammin. Puolueettomuuspolitiikan levittäminen Länsi-Euroopan liittolaisvaltoihin katsottiin osaksi Neuvostoliiton politiikkaa. Esimerkkinä tästä ajattelusta käykööt ne presidentti Trumania varten tehdyt muistiot, joita hän käytti pohjana keskusteluille Winston Churchillin kanssa jälkimmäisen USA:n matkan aikana tammikuussa 1952. Näiden muistiodien mukaan Yhdysvaltain päämääränä Pohjoismaissa oli luonnollisesti "estää neuvostoliittolaisia saamasta mitään julkista tai virallista tukea Neuvostoliiton sponsorioimalta Skandinavian liittoutumalta Suomessa, Ruotsissa, Tanskassa tai Norjassa".²⁶ Toinen, 3.1.1952 laadittu muistio selitti, että eräs Neuvostoliiton päämäärästä Euroopan suunnalla oli "saada aikaan se, että mahdollisimman moni ei-sosialistinen eurooppalainen valtio harjoittaisi puolueetonta ulkopoliittikkaa". Näin Neuvostoliitto pyrki eväämään resurssit "tärkeimmiltä läntisiltä valloilta". Tässä tarkoituksessa Neuvostoliiton odotettiin jatkavan "petollista rauhanoffensiivaa", jonka tarkoituksena oli USA:n liittolaisten pasifiointi ja "lännen sotilaallisten valmistelujen keskeyttäminen". Muistio päättyikin seuraavanlaiseen toteamukseen: "melkoisella varmuudella voidaan olettaa, että Kremlin tarkoituksena on jatkaa rauhanoffensiivaa, hyödyntää yleistä sodan pelkoa, uhkailla voimansa julkisilla demonstraatioilla... ja vaikeuttaa eri maiden hallitusten tehokasta työskentelyä paikallisten kommunistipuolueiden avulla".²⁷

"Neutralismin" mahdollinen leviäminen tuntui siis uhkaavan lännen varsin yhteistä kommunisminvastaista rintamaa, joka oli voimistunut Korean sodan seurauksena. Neuvostoliiton kampanjointi Skandinavian "puolueettomuusliiton" puolesta nähtiin hyökkäykseksi lännen yhtenäisyyden merkittävintä ilmentymää - NATO:a ja sen kasvua - vastaan. Vuonna 1951 USA oli onnistunut saamaan Kreikan ja Turkin NATO jäsenyyden hyväksytyksi järjestön päättävissä elimissä ja Italiankin liittyminen tuntui varsin todennäköiseltä.²⁸ "Neutralismi" (tai "riippumattomuus", tai "puolueettomuus") oli USA:n kannalta hyväksyttävä vaihtoehto ainoastaan erittäin harvoissa tapauksissa, kuten esim. Jugoslavian suhteen. Mutta tuonhan maan olisikin pitänyt kuulua Neuvostoliiton leiriin. Jugoslavian riippumaton politiikka palveli amerikkalaisten politiikan tavoitteita Itä-Euroopassa siinä mielessä, että se saattoi esimerkiksi aiheuttaa hajaannusta kommunistimaiden leirissä ja täten luoda sisäisiä railoja Neuvostoliiton valtapiirin sisällä. Puolueettomuuden leviäminen Pohjois-Euroopan NATO-maihin olisi vastaavasti aiheuttanut hajaannusta lännen leirissä.²⁹

Pääministeri Kekkonen otti tässä ilmapiirissä skandinaavista puolueettomuusyhteistyötä suosittelavan kannan esiin Maakansassa 23.1 1952 julkaistussa ns. pyjamantaskupuheessaan. Kekkosenhan ei tätä usein lainattua puhetta koskaan pitänyt, koska oli tammikuussa 1952 sairastunut vakavasti. Sen sijaan Kekkonen antoi jo valmiin puhetekstin itseään sairaalaan tapaamaan tulleelle Maakansan reportterille "pyjamansa taskusta".³⁰ Ei ollut mikään ihme, että se katsottiin Neuvostoliiton inspiroimaksi. Amerikkalaisten kannalta arveluttavinta oli se, että Kekkonen päätti puheensa (tai paremminkin artikkelinsa) toteamukseen, joka tuntui puoltavan Neuvostoliiton ajatuksia

²⁴ Gripenberg Tuomiojalle 17.11. & 4.12. 1951, JKPK, V:35, Lähettiläs Gripenbergin kirjeitä Tukholmasta, VA; Paasikiven pvk. 21.11. 1951.

²⁵ Cabot ulkoministeriölle 26.11. 1951, SD, RG 84, Helsinki Secret Telegrams, box 14, WNRC.

²⁶ Policy Toward a Scandinavian Alliance 18.12. 1951, PSF, General File, box 116, HSTL. Lähemmin Churchillin vierailusta kts. Kaufman 1986, 227-236.

²⁷ U.S. and U.K. Appreciation of Probable Soviet Actions in the Near Future 3.1.1952, PSF, General File, box 116, HSTL.

²⁸ Kts. Leffler 1992, 420-426.

²⁹ USA:n politiikasta Jugoslaviassa: Brands 1989, 308-310

³⁰ Kts. Suomi 1990, 159-160.

puolueettomuuden levittämisestä koko Pohjolaan; Kekkonen mukaan Suomen ja Neuvostoliiton sotilaallinen yhteistyö olisi tarpeellista ainoastaan siinä tapauksessa, että Suomea käytettäisiin astinlautana Neuvostoliittoa vastaan kohdattuun hyökkäykseen. Kekkonen mukaan tämä saattoi maantieteellisistä syistä johtuen saada alkunsa ainoastaan Pohjoismaista, minkä johdosta hän uskoi yleispohjoismaisen puolueettomuuden poistavan sen teoreettisenkin mahdollisuuden, että Suomeen (tai Suomen kautta Neuvostoliittoon) suuntautuisi sotilaallinen hyökkäys lännestä. Lisäksi Kekkonen luonnehti YYA-sopimusta Suomen "jonkinlaisen puolueettomuuden" takeeksi, koska siinä mainittiin Suomen halu pysytellä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella.³¹

Pyjamantaskupuheen pohjoismainen osa oli pitkän valmisteluprosessin lopputulos. Ensimmäisen kerran ajatus tällaisesta kannanotosta oli tullut esille keväällä 1951, jolloin Neuvostoliitto ensimmäistä kertaa otti julkisesti kantaa Norjan mahdolliseen puolueettomuuteen. Syksyllä 1951 neuvostoliittolaiset moneen otteeseen painostivatkin norjalaisia tähän suuntaan ja vihjailivat myös ruotsalaisille, että Pohjolan turvallisuuskysymykset voitaisiin parhaiten ratkaista ilman sotilasliittoja. Vaikka Kekkonen ja presidentti Paasikivi eivät uskoneetkaan Norjan tai Tanskan koskaan irtaantuvan NATO:sta, aika oli heidän mielestään kypsä pyjamantaskupuheen kaltaiselle "rauhanpuheelle" vuoden 1951 lopulla. Kekkonen, Paasikivi ja ulkoministeri Sakari Tuomioja sitten sopivat tekstistä, joka perustui enimmäkseen pääministerin ajatuksille.³²

Kekkonen elämäkerran kirjoittajan Juhani Suomen mukaan pyjamantaskupuheen takana oli useita motiiveja. Ensinnäkin näytti siltä, että Neuvostoliiton muuttuneen asenteen takia Suomelle avautui mahdollisuus tehdä itsenäinen ulkopoliittinen avaus ilman Moskovan närkästyneitä kommentteja. Kekkonen - joka tekstissään useaan otteeseen viittasi Ruotsin puolueettomuuteen - halusi myös painottaa länsinaapurin puolueettomuuden jatkuvuuden tärkeyttä Suomen kannalta. Lopuksi on huomattava, että Kekkonen halusi tuoda julki oman käsityksensä YYA-sopimuksesta Suomen puolueettomuuden 'perusasiakirjana'; tähän tuntui Neuvostoliiton puolueettomuuskampanja avanneen sopivan mahdollisuuden. Tulevina vuosina pyjamantaskupuheesta sen määrittelemästä "jonkinlaisesta puolueettomuudesta" ja pohjoismaisen puolueettomuuden painottamisesta tuli, kuten esim. Max Jakobson on huomauttanut, Kekkonen ajan ulkopoliittikan peruskiviä.³³

Suomessa pyjamantaskupuheella oli kuitenkin varsin toisenlainen vaikutus: se teki ulkopoliitikasta merkittävän sisäpoliittisen kiistakapulan. Ennen kaikkea sosiaalidemokraatit olivat hämmennyksissä Kekkonen kirjoituksen johdosta. Eduskunnan puhemies K.A. Fagerholm jopa syytti Kekosta siitä, että tämä harjoitti omaa ulkopoliitiikkaansa. Vaikka Kekkonen ajattelu suosikin huomattavasti aktiivisempaa ulkopoliittista linjaa kuin Paasikiven kaudella oli siihen mennessä totuttu, kimpaantui hän tämänkaltaisista syytöksistä siinä määrin, että tarjoutui eroamaan. Kun sosiaalidemokraattinen puolue vähän myöhemmin suostui antamaan julkilausuman, jossa todettiin puolueen seisovan hallituksen ulkopoliittikan takana, välttyttiin kuitenkin tämänkaltaiselta hallituskriisiltä.³⁴

Suomen ulkopuolella reaktio pyjamantaskupuheeseen oli vaihteleva. Positiivisimmat reaktiot tulivat luonnollisesti Neuvostoliiton suunnalta. Georg A. Gripenberg esim. raportoi Tukholmasta ulkoministeri Tuomiojalle, että paikalliset neuvostodiplomaatit olivat "hurmioissaan" Kekkonen puheen johdosta ja jopa lähestyivät Ruotsin ulkoministeriön virkamiehiä tulevasta pohjoismaiden liitosta kysellen. Myös neuvostolehdet kuvailivat pyjamantaskupuhetta kirjoituksissaan "tärkeäksi poliittiseksi aloitteeksi".³⁵

Ruotsissa reaktio puheeseen oli varovainen, mutta ainakin päällisin puolin positiivinen. Ruotsin hallitus, joka usein oli puolueettomuuspolitiikkansa johdosta lännestä käsin tulevan painostuksen kohteena, hyväksyi luonnollisesti Kekkonen kommentit Ruotsin puolueettomuuden tärkeydestä Pohjolassa. Mutta toisaalta siellä ei katsottu olevan paljonkaan toivoa (ja tuskin mieltäkään) yrittää edistää laajempaa pohjoismaista puolueettomuutta. Ruotsalaiset olivat selvästi sitä mieltä, että Norja ja Tanska pysyisivät NATO:ssa, minkä lisäksi maan hallituksen oli otettava huomioon se, etteivät Ruotsin sotilaspiirit olleet koskaan suhtautuneet erityisen suopeasti maan poliittisen johdon päätökseen jäädä sotilasliiton ulkopuolelle. Pääministeri Tage Erlanderin ja ulkoministeri Bo Östen Undenin johtaman Ruotsin hallituksen olisi ollut poliittisesti epäviisasta asettua avoimesti Kekkonen taakse.³⁶

³¹ Ibid., 161. Koko teksti löytyy Maakansasta 23.1.1952.

³² Suomi 1990, 161-167. Vrt. Rautkallio 1990, 187-194.

³³ Suomi 1990, 167-168; Jakobson 1980, 25-26.

³⁴ Suomi 1990, 170-173; Lts. Paasikiven pvk. 2., 5., 6., & 8.2.1952; Haataja 1987 & 1988b.

³⁵ Gripenberg Tuomiojalle 8.2.1952, JKPK, V25, Kekkonen Mynämäen puhe, VA; Suomi 1990, 188.

³⁶ Gripenberg Tuomiojalle, 30.1., 5.2. & 23.3.1952, JKPK, V25, Kekkonen Mynämäen puhe, VA.

Englantilaisilla oli hyvin vähän kiinnostusta koko asiaan. Foreign Officessa Kekkosen puhetta luonnehdittiin "varsin yllätyksettömäksi asiaintilan huomioon ottaen". Eräät näkivät sen olleen pitkälti seurausta Kekkosen "opportunistista", so. yrityksestä parantaa henkilökohtaisia suhteitaan Neuvostoliiton ja Ruotsin johtohenkilöihin. London Times kuvasi lisäksi ajatusta pohjoismaisesta liittoutumasta vailla yhdyssiteitä NATO:on täysin epärealistiseksi, minkä johdosta pyjamantaskupuheen todellisen kohteen arvioitiinkin olevan Neuvostoliitto, eikä sitä siis sopinut katsoa minään Suomen ulkopolitiikan päätöslauselmana.³⁷

Amerikkalaiset sen sijaan tuomitsivat Kekkosen puheen varsin jyrkkäsanaisesti; sen takana näkyivät heidän mielestään Moskovan sormenjäljet. 24.1.1952 Washington Postissa esim. kirjoitettiin puheen olleen "suloista kuulutavaa" Neuvostoliitolle ja sen pyrkimyksille rikkoa NATO:n yhtenäisyys. John M. Cabot ja H. Bartlett Wells sähköttivät Helsingistä, että pyjamantaskupuheen voitiin katsoa olevan "Venäjän viimeisin yritys edistää ajatusta yleispohjoismaisesta puolueettomuudesta" ja käyttää Suomea "Neuvostoliiton politiikan välikappaleena". He painottivat sitä, että Kekkosen oli mitä todennäköisimmin ollut yhteydessä neuvostoliittolaisiin ennen puheen julkistamista. Amerikkalaisten arvioiden mukaan puhe oli siis selkeästi osa Neuvostoliiton harjoittamaa laajempaa puolueettomuuden levittämiseen ja NATO:n hajaannuttamiseen tähtäävää politiikkaa.³⁸ Cabot ei kuitenkaan halunnut tehdä pyjamantaskupuheesta suurta numeroa. Kaiken kaikkiaan USA:n lähettiläs oli sitä mieltä, että Kekkosen oli pyrkinyt "vahvistamaan Suomen sodanjälkeistä ulkopolitiikkaa", eikä puhe siis merkinnyt mitään merkittävää muutosta tässä suhteessa. Jos puheen tarkoituksena toisaalta oli "vahvistaa neutralismia Pohjolassa" oli se tässä suhteessa täysin epäonnistunut (mahdollisesti Ruotsia lukuunottamatta). Kuten Cabot huomautti 5. helmikuuta 1952 päivätyssä sähköissään, oli puheen saama vastaanotto pääosin kielteinen jopa Suomessa.³⁹ Suomen Washingtonin lähettiläs Johan Nykopp oli kuitenkin jossain määrin huolestunut pyjamantaskupuheen mahdollisesta negatiivisesta vaikutuksesta Yhdysvaltain politiikassa Suomea kohtaan. Hän yrittikin helmikuun alussa vakuuttaa State Departmentin Pohjois-Euroopan osaston Hayden Raynoria siitä, että puhe ei suinkaan ollut "Neuvostoliiton inspiroima", eikä sen tarkoituksena ollut Norjan ja Tanskan vetäminen pois NATO:sta. "Sellainenhan olisi täysin naurettavaa", Nykopp sanoi Raynorille vakuuttaen, että puheen ainoa tarkoitus oli ollut selkiinnyttää Suomen ulkopolitiikan suhdetta Ruotsin puolueettomuuteen.⁴⁰

Nykoppin argumentit kaikuivat kuitenkin enimmäkseen kuuroille korville. Jos otetaan huomioon amerikkalaisten puolueettomuuden vastaiset peruslähtökohdat (ellei sitä sitten voitu perustella varsin erityisillä olosuhteilla, kuten Jugoslavian tapauksessa), eivät pyjamantaskupuheesta annetut kommentit voineet olla kauttaaltaan edes yhtä laimeita kuin Cabotin yllä esittämä käsitys sen merkityksettömyydestä Neuvostoliittolaisten positiivinen reaktio Kekkosen puheeseen oli jo lähes yksistään riittävä todistus siitä, että sen sanoma oli yhdysvaltalaisien intressien vastainen. Vaikka Kekkosen ja muut samalla tavoin ajattelevat (ja ainakin tässä vaiheessa presidentti Paasikivi tuntuu olleen varsin lähellä seuraajansa ajatuksenjuoksua) eivät ehkä pyrkineet Norjan ja Tanskan poisvetämiseen NATOsta, he menivät kuitenkin liian pitkälle yrittäessään parantaa suhteita Neuvostoliittoon. Maaliskuussa 1952 John Cabotkin totesi tämänkaltaisen pettymyksen suomalaisten suhteen kirjoittaessaan virkaveljelleen Walton Butterworthille Tukholmaan, että "suomalaiset pettävät itseään jos he kuvittelevat parantavansa mahdollisuuksiaan mahdollisen suurvaltakonfliktin ulkopuolella pysymiselleen tällä tavoin Neuvostoliittoa liehakoiden (make character)... Tämänkaltaisen heidän ajatuksenjuoksunsa kuitenkin tuntuu olevan".⁴¹

Se, että amerikkalaiset kutsuivat erästä Paasikiven linjan perusajatusta "neuvostoliittolaisten liehakoinniksi", osoittaa hyvin miten sovittamaton Suomen ulkopolitiikan ja USA:ssa vallalla olevan neuvostoliittokuvan välinen eroavuus oli. Samaan aikaan kun suomalaiset (ainakin Kekkosen) hyödynsivät Neuvostoliitossa vallalla olevaa "puolueettomuusystävällisempää" ajattelua oman asemansa selkiinnyttämiseksi ja parantamiseksi, katsottiin Washingtonissa kaikki puhe neutralismin tai puolueettomuuden levittämisestä rautaesiripun länsipuolelle "Kremlin peliksi". Keväällä 1952 USA:n Neuvostoliiton-politiikka oli varsin jyrkässä vaiheessa; esimerkkinä vaikkapa se, että

³⁷ Wuori Tuomiojalle, 4.2.1952, *ibid.*; London Times 24.1. & 3.3.1952; Benjamin Hulley ulkoministeriöön 11.2.1952, SD, RG 84, Helsinki Classified General Records, 1942-1955, box 21, WNRC; Hohler Nuttingille 26.1.1952, FO 371/100477, PRO.

³⁸ Washington Post lainattu Nykoppin sähköissä Tuomiojalle 25.1.1952, JKPK, V:35, Kirjeitä Washingtonista ja New Yorkista, VA; Cabot ulkoministeriöön 23.1. & 5.2.1952, SD, RG 59, 660e

³⁹ Cabot ulkoministeriöön 5.2.1952, SD, RG 59, 660e.00/2-552, NA. Heinäkuussa 1952 Arthur Spencer esitti samantapaisen argumentin arvovaltaisessa Foreign Affairs aikakauslehdessä. Foreign Affairs, Vol. 30, No. 4 (1952), 651-659.

⁴⁰ Keskustelumuistio: Raynor & Nykopp 7.2.1952, Miscellaneous Office Files of Assistant Secretaries of State for Europe, Lot 59D 233, box 25: Finland, 1948-1955, NA.

⁴¹ Cabot Butterworthille, 19.3.1952, Cabot Papers, Europe 1/6, Fletcher. Butterworth oli muutamaa päivää aikaisemmin kysynyt Suomen Tukholman lähettiläältä oliko Suomi "todellakin halukas tulemaan puskurivallaksi". Gripenberg Tuomiojalle 14.3.1952, JKPK, V:35, Lähettiläs Gripenbergin kirjeitä Tukholmasta, VA.

presidentti Truman ja ulkoministeri Acheson eivät halunneet edes vakavasti pohtia Neuvostoliiton 10. maaliskuuta tekemää ehdotusta Saksan yhdistämiseksi ja neutralisoimiseksi. Osittain tähän oli syynä se, että amerikkalaiset olivat juuri samaan aikaan voimakkaasti ajamassa Länsi-Saksan vetämistä NATO:n piiriin ja uskoivat varsin ymmärrettävästi Stalinin ehdotuksen olevan viime hetken yritys tämän mahdollisuuden ehkäisemiseksi.⁴²

Samalla kun yhdysvaltalaiset kritisoivat pyjamantaskupuhetta, suhtautuivat he edelleen epäilevästi myös Ruotsin puolueettomuuspolitiikkaan, jonka Kekkonen oli siis maininnut erityisen tärkeänä Suomen ulkopolitiikan kannalta. Esim. ulkoministeri Dean Acheson oli varsin tuskastunut ruotsalaisten uskosta, että heidän "liittoutumattomuuspolitiikkansa on paras keino estää heidän maansa ja mahdollisesti myös muiden alueiden joutuminen suursodan uhreiksi". Achesonin mielestä Ruotsin politiikka oli epärealistista "uhkapeliä". Hän oli lisäksi harmissaan siitä, että ruotsalaiset ilmeisesti uskoivat tarpeen vaatiessa saavansa lännen sotilasapua ilman liittolaissuhteitakin. Maan geopoliittisen aseman huomioon ottaen ruotsalaiset olivat todennäköisesti varsin oikeassa tässä suhteessa. Achesonin mielestä Ruotsin puolueettomuuspolitiikka perustuikin kuitenkin täysin moraalittomalle oman ainutlaatuisen aseman hyödyntämiselle.⁴³

Näkemykset puolueettomuudesta joko Neuvostoliiton ulkopolitiikan välikappaleena tai moraalittomana oman edun ajamisena eivät toki olleet sinänsä mitään uutta. Merkillepantavaa on kuitenkin se, että pyjamantaskupuheen jälkipuinneissa Suomen Neuvostoliiton-politiikkaa oli ensimmäisen kerran arvosteltu maan (so. Suomen) parhaiden intressien vastaiseksi. Olennaista on, että USA:n Helsingin lähetystö oli nyt luopunut (vuoden 1952 keväällä) painottamasta sitä, että Yhdysvaltain oli vältettävä Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin negatiivisesti vaikuttavia toimia. Päinvastoin: Cabot esitti huolestumisensa siitä, että "Paasikivi-Kekkonen-Tuomioja tuntuvat menevän tarpeettoman pitkälle pyrkiessään esittämään kohteliaisuuksia Neuvostoliitolle".⁴⁴

Kaikesta huolimatta Cabotin oli vaikea löytää vakuuttavaa todistusaineistoa sille, että suomalaiset olivat siirtyneet täydellisesti myöntöväisyysspolitiikan linjoille, ja muutamaa viikkoa myöhemmin hän lähettiinkin varsin erilaisen raportin Washingtoniin. Suomalaiset tuntuivat yllättäen osoittavan "itsenäistymisen" merkkejä, joista 16. kesäkuuta 1952 USA:n ja Suomen välillä allekirjoitettu Fulbright- opintovaihtosopimus oli hänen mielestään hyvä esimerkki. Neuvostoliiton painostus tuntui myös vähentyneen, mikä antoi Cabotin mielestä aiheen odottaa suomalaisten "kehittävän hiljalleen, tavanomaista varovaisuutta noudattaen, yhä itsenäisempää ulkopoliittista linjaa".⁴⁵

Kaiken kaikkiaan USA:n Suomen-tarkkailijoiden mielessä pyöri varsin vakavasti se mahdollisuus, että suomalaiset olivat hitaasti kiiruhtamalla rakentamassa entistä aktiivisempaa ulkopoliitiikkaa vuonna 1952. Vaikka pyjamantaskupuhe oli saanut pääasiassa negatiivisen vastaanoton ja luonut Kekkosesta kuvan "neuvostoystävällisenä" poliitikkona, tulivat monet puheessa esitetyt periaatteet ennen pitkää hallitseviksi Suomen ulkopoliitiikassa. Näin kävi luonnollisesti ennen kaikkea Kekkonen presidenttikaudella. Pyjamantaskupuheen voidaan katsoa tässä mielessä edustavan lähtölaukausta Kekkonen politiikalle, jonka tarkoituksena oli nivoa yhteen Suomen suhteet Neuvostoliittoon sekä Suomen pyrkimys liittyä kiinteämmin pohjoismaiden yhteisöön. Suomen sotakorvaustoimitusten loppuminen vuoden 1952 syksyllä lisäsi mahdollisuuksia tämänkaltaiselle 'itsenäisemmälle' ja 'aktiivisemmälle' ulkopoliitikalle.

"Loppuunmaksettu"

Vuoden 1952 kesän ja alkusyksyn kuluessa suomalaisilla oli aihetta tyytyväisyyteen. Ensin silmät kohdistuivat Helsinkiin, missä maailman urheiluliitti otti mittaa toisistaan heinäkuussa pidetyissä olympiakisoissa. Vaikka kisoja toisaalta varjostikin idän ja lännen välinen poliittinen vastakkainasettelu ei niistä kuitenkaan tullut täydellistä kylmän sodan propagandan näyttämöä. Päinvastoin, Neuvostoliiton mukanaolo kisoissa (ensimmäistä kertaa) antoi pääministeri Kekkoselle aiheen kutsua Suomea idän ja lännen väliseksi "puolueettomaksi kohtaamispaikaksi". Helsingin olympiakisat antoivat myös suomalaisille mahdollisuuden osoittaa vääriksi ne käsitykset, että Suomi oli rautaesiripun takana oleva maa. Kuten Englannin Helsingin lähetystön Andrew Noble asian ilmaisi antoivat

⁴² Neuvostoliiton ehdotuksesta esim. Leffler 1992, 457-463.

⁴³ Acheson Trumanille 11.4. 1952, PSF, Subject File, Foreign Affairs File, box 188: Sweden, HSTL.

⁴⁴ Cabot ulkoministeriöön 22.5. 1952, SD, RG 59, 660e.61/5-2252, NA

⁴⁵ Cabot ulkoministeriöön 4.6. 1952, 660e.61 /6-452, NA. Fulbright-sopimuksesta kts. Copeland 1993, 79-84.

olympiakisat suomalaisille tilaisuuden "päästä eroon siitä aivan liian laajalle levinneestä harhaluulosta, että Suomi on rautaesiripun takana". Kisoilla oli siis verrattain suuri imagoimerkitys Suomelle.⁴⁶

Olympiakisojen lyhytaikaista julkisuutta merkittävämpi asia oli kuitenkin sotakorvaustoimitusten päättyminen syyskuussa 1952. Toisen maailmansodan jälkeen suomalaiset olivat lähettäneet Neuvostoliittoon tavaraa - pääasiassa metalliteollisuuden tuotteita - keskimäärin noin 60 miljoonan dollarin arvosta vuosittain. 19. syyskuuta 1952, jolloin viimeinen sotakorvausjuna lähti itänaapuriin, merkitsi siis varsin pitkäaikaisen ja suuria ponnistuksia vaatineen sodan jälkiselvittelyn päätöstä. Samalla Suomesta tuli 'tasa-arvoisempi' kansainvälisen yhteisön jäsen. Tämän lisäksi presidentti Paasikivi toivoi, että sotakorvausten päättyminen merkitsisi uuden ajanjakson alkua Suomen ja Neuvostoliiton välisissä poliittisissa ja kaupallisissa suhteissa.⁴⁷

Tähän kiinnitti huomiota esim. Englannin lähettiläs Oswald Scott. Kirjoittaessaan Lontooseen syyskuun lopulla Scott painotti sotakorvaustoimitusten aiheuttamia rakennemuutoksia Suomen teollisuudessa. "Metalli- ja laivanrakennusteollisuuden tuotantokapasiteetti on kasvanut yli kaksinkertaiseksi siihen verrattuna, mitä se oli sodan päättyessä", Scott huomautti. Hän lisäsi: "Samana aikana raskaan teollisuuden työntekijämäärä on lisääntynyt 55% ja koneteollisuuden 75%". Ongelmana oli Scottin mielestä se, että Suomen oli nyt "löydettävä työtä niille, jotka ovat saaneet elantonsa näiltä väkisin laajennetuilta teollisuudenhaaroilta". Ainoa ratkaisu oli luonnollisesti vientikaupan laajennus Neuvostoliiton suuntaan, mihin Scott näki kuitenkin liittyvän suuria poliittisia ongelmia.⁴⁸

Yhdysvalloissa reaktio Suomen sotakorvausten päättymiseen oli myös aluksi varsin positiivinen. Suomen lähetystön sanomalehtiattasea C.O.Frietsch raportoi Washingtonista syyskuussa 1952, että amerikkalaislehdet olivat tulvillaan Suomea ja suomalaisten peräänantamattomuutta mairittelevia kirjoituksia. "Huijasiko Suomi Stalinia?" (Did Finland Outsmart Stalin?) kysyi eräs arvovaltaisen U.S. News and World Reportin kirjoittaja. Eikä ihailu suinkaan rajoittunut vain sanomalehtimiesten piiriin. Niinkin arvovaltainen diplomaatti kuin patoamispolitiikan isäksi usein mainittu George Kennan ilmaisi Suomea kohtaan tuntemansa arvostuksen USA:n Euroopan lähettiläiden kokouksessa syyskuun lopulla. Tässä yhteydessä Kennan käytti Suomea esimerkkinä siitä, miten Neuvostoliiton voima oli kääntymässä laskuun. Samalla kun republikaanisen senaattori Joseph McCarthyn kannattajat hyökkäsivät kiihkeästi demokraattien ulkopoliittikkaa vastaan (jota he pitivät pääsyynä esim. Kiinan ajautumiseen kommunismin ikeen alle) Kennan totesi, että sellaiset maat kuin Suomi olivat osoituksena siitä, ettei USA suinkaan ollut "häviämässä" kylmää sotaa.⁴⁹

Kennanin argumentit kaikuivat USA:ssa kuitenkin kuuroille korville. Tyytyväisyys Suomen sotakorvausten päättymisestä vaihtui nopeasti huolestumiseen Neuvostoliiton kasvavasta taloudellisesta "tunkeutumisesta" Suomeen. Onkin tiettyssä mielessä ironista, että tämänkaltaisen pohdinta nousi huippuunsa vasta sotakorvausten tultua toimitetuksi.

Todistusaineisto sen suhteen, että Neuvostoliitto oli ottamassa Suomea taloudelliseen kuristusotteeseen, tuntui Yhdysvaltain diplomaattien kannalta varsin vahvalta. USA:n Helsingin lähetystön taloudellinen sihteeri William Barnes tuli 25. heinäkuuta 1952 Washingtoniin lähettämässään raportissa Suomen taloussuhteista Neuvostoliiton blokin kanssa siihen lopputulokseen, että "tärkeä osa Suomen teollista tuotantoa on riippuvainen Venäjän markkinoista". Suomi oli Barnesin raportin mukaan erityisen riippuvainen sellaisista Neuvostoliitosta tulevista raaka-aineista kuin öljystä, hiilestä, viljasta ja lannoitteista, minkä lisäksi Suomen metalliteollisuus ei voisi tulla toimeen ilman neuvostomarkkinoita. Suomalaisten juhliessa viimeisten sotakorvaustoimitusten lähtöä USA:ssa kauhisteltiin jo sellaista mahdollisuutta, että Suomesta hyvinkin pian voisi tulla kiinteä osa Neuvostoliiton talousblokkia.⁵⁰

Aikakauslehti Timessa 29. syyskuuta 1952 ilmestynyt artikkeli esitti varsin selkeän yhteenvedon siitä, miten tätä ongelmaa USA:n suunnalta katseltiin. "Maan (so. Suomen) talouselämä on nyt lähes kokonaan suunnattu Venäjän tarpeiden tyydyttämiseen", artikkelissa todettiin. "Samalla kun suomalaiset jatkavat tavaroiden vientiä Venäjälle...

⁴⁶ Noble ulkoministeriöön, 7.8.1952, FO 371/100495, PRO.

⁴⁷ Kts. Suomi 1990, 177-179. Paasikivi mainitsi tämän myös uuden vuoden-puheessaan 1.1.1953. Paasikivi 1962, 188-189.

⁴⁸ Scott ulkoministeriöön 25.9.1952, FO 371/100487, PRO.

⁴⁹ Washingtonin lähetystön sanomalehtikatsaus 5.9.1952, UMA; Did Finland Outsmart Stalin? U.S. News and World Report 8/1952, 30-33; Kennan löytyy seuraavasta: muistio lähetystöjen päälliköiden kokouksesta 25.9. 1952, FRUS 1952-54, VIII, 660.

⁵⁰ Finland's Trade Relations With the Soviet Bloc 25.7. 1952, SD, RG 84, Helsinki Classified General Records, 1942-1955, box 26, WNRC

heille tuodaan niitä tuotteita (viljaa, rehua, öljyä), joista venäläiset katsovat itsellään olevan varaa luopua". Siitä huolimatta, että Suomen ulkomaankaupasta ainoastaan noin 18-20% oli suunnattu itäblokkiin, Suomen katsottiin siis olevan lähestymässä tilannetta, jolloin siitä tulisi "Neuvostoliiton taloudellinen orja". Suomi ei tämänkaltaisen ajattelun mukaan todellakaan ollut huijannut Stalinia.⁵¹

Kun Suomi ja Neuvostoliitto sitten allekirjoittivat 23. syyskuuta 1952 lisäkauppasopimuksen ja kolmikantasopimuksen, jossa oli mukana myös kommunistinen Kiina, tuntuivat tulevaisuudennäkymät entistä synkemmiltä. Yhdysvaltain Helsingin lähetystön va. asiantuntijana Frances Willis, joka toisaalta huomasi tiettyä helpottuneisuuden tunnetta suomalaisten talousmiesten piirissä sotakorvaustoimitusten päättymisen johdosta, ei säästellyt sanoja arvioidessaan näiden sopimusten merkitystä. Ne olivat Willisin mukaan merkki siitä, että "uusi aikakausi oli alkamassa Neuvostoliiton ja Suomen suhteissa" ja Yhdysvaltain oli "vastustettava Suomen lisääntyvää taloudellista riippuvuutta Neuvostoliitosta".⁵²

Useille suomalaisille uudet kauppasopimukset Neuvostoliiton kanssa olivat kuitenkin taloudellinen välttämättömyys. Esim. laivanrakennus- ja metalliteollisuus olivat saaneet pääasialliset tilauksensa sotakorvaustoimituksista, ja niistä oli sotaa seuranneina vuosina tullut kiinteä osa Suomen taloutta. Ennen kaikkea on muistettava, että nämä "sotakorvausteollisuudenhaarat" työllistivät kymmeniä, ellei peräti satoja tuhansia suomalaisia 1950-luvun alkuvuosina. Jollei Suomen hallitus siis halunnut joutua vastatusten suurtyöttömyyden ja siitä seuraavien sosiaalisten ja poliittisten ongelmien kanssa oli markkinoita löydettävä. Suomalainen metalliteollisuus ei kuitenkaan ollut hintatasoltaan kilpailukykyinen lännessä, joten ainoaksi mahdollisuudeksi jäi itäblokki ja erityisesti Neuvostoliitto. Kun tähän vielä lisätään se, että Suomen vienti suurimpaan ulkomaankauppakumppaniin Englantiin oli kääntynyt yllättävän jyrkkään laskuun vuoden 1952 aikana, tuntuu varsin ymmärrettävältä, että Neuvostoliiton tarjouksille löytyi Suomesta otollinen maaperä.⁵³

Kaikki suomalaiset eivät suinkaan olleet innostuneita kasvavan idänkaupan johdosta. Esim. SDP:n puoluesihteerin Väinö Leskinen leimasi sen varsin suorasanaisesti epätuottavaksi sotakorvausten jatkoksi. Mutta ainakin aivan Suomen poliittisen johdon senhetkisellä huipulla - so. Paasikivi, Kekkonen ja Tuomioja - vallitsi yksimielisyys siitä, että neuvostokauppa oli tuolloin ainoa keino, jolla Suomi saattoi välttää vakavan talouslaman. Tämän lisäksi Paasikivi uskoi, että kauppasopimus oli hyvä keino "lisätä luottamusta" Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Suomen idänkaupan kasvu 1950-luvulla olikin varsin pitkälle seurausta tämänkaltaisesta taloudellisten ja ulkopoliittisten kysymysten yhteisvaikutuksesta.⁵⁴

Neuvostoliittolaiset eivät toki tehneet vuoden 1952 (sen kummemmin kuin mitään muitakaan) kauppasopimuksia Suomen kanssa pelastaakseen länsinaapurinsa taloudelliselta perikadolta. Mutta lisääntyvä Suomen ja Neuvostoliiton välinen kauppa oli sekä taloudellisesti että poliittisesti Moskovan etujen mukaista. Taloudellinen sodankäynti oli tyrehtyttänyt Neuvostoliiton jo aikaisemmin varsin vaatimattoman länsikaupan hyvin pieniin lukemiin, ja itäblokki oli monessa suhteessa taloudellisen saaron kohteena. Sen murtaminen tuli erääksi Neuvostoliiton politiikan tavoitteeksi ennen kaikkea Stalinin jälkeisellä kaudella, vaikka samalla puhuttiinkin ylipäästä "sosialistisen leirin omavaraisuudesta". Koska Suomi oli ainoa ei-sosialistinen maa, jonka kanssa Neuvostoliiton kauppa ei ollut supistunut 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, oli tällainen "malliesimerkki" erityisen arvokas Neuvostoliiton pyrkiessä vähitellen lisäämään kauppaansa lännen kanssa. Jos Suomen ja Neuvostoliiton välisestä kaupasta tulisi tuottoisaa, saatettaisiin sitä hyvinkin käyttää esimerkkinä muita ei-sosialistisia maita lähestyttäessä.⁵⁵

Näin teki Neuvostoliiton varapääministeri Anastas Mikojan NKP:N XIX puoluekokouksessa lokakuun alussa 1952, jolloin hän lausui pitämässään puheessaan mm. seuraavaa: "kapitalistiset maat, joilla on halu kehittää molemminpuolisesti kannattavia taloudellisia suhteita kanssamme, tulevat aina huomaamaan, että me olemme halukkaita

⁵¹ "Time, 29.9. 1952; kts. myös Business Week 27. 9. 1952.

⁵² Willis ulkoministeriöön 26. & 29. 9. 1952, SD, RG 84, Helsinki Secret Telegrams, box 15, WNRC.

⁵³ Kts. Suomi 1990, 184-185. Englannin kaupan ongelmista: E.O. Soravuo ulkoministeriöön 20. 2. 1953, 5 C 7, Lontoo 1953, UMA.

⁵⁴ Suomi 1990, 185-186; Paasikivi 1962, 189.

⁵⁵ Taloudellisesta sodankäynnistä ja itä-länsi kaupan supistumisesta kts. Adler-Karlsson 1969, 26. Vuosien 1951-55 aikana Suomen osuus oli n. 25% Neuvostoliiton ei-sosialististen maiden kanssa käymästä kaupasta (mutta vain 3.9% koko Neuvostoliiton ulkomaankaupasta). Kts. Heikkilä 1986, 142-143.

yhteistyöhön. Hyvä esimerkki tästä on kaupparamme Suomen kanssa".⁵⁶ Suomesta oli hyvää vauhtia tulossa eräänlainen Neuvostoliiton kauppapolitiikan näyteikkuna.

Todellinen "Suomen mallin" hyväksikäyttö sai kuitenkin odottaa Stalinin kuolemaa. Vuosien 1952 ja 1953 vaihteessa Kremlin diktaattorilla oli liian paljon kiirettä ns. tohtorien salaliiton parissa. Tämä ilmeisesti täysin tuulesta temmattu paljastus koski yhdeksää tohtoria, joiden väitettiin vakoilleen Neuvostoliittoa ja olleen vastuussa erinäisistä rötöksistä. Nykyään näyttää siltä, että tohtorien salaliiton paljastus ja sitä seuranneet oikeudenkäynnit olivat tarkoitettut ainoastaan alkusysäykseksi Stalinin uusimmille puhdistuksille, joista neuvostoliittolaiset pelasti ainoastaan diktaattorin äkillinen kuolema maaliskuussa 1953.⁵⁷

Yhdysvalloissa muutokset Suomen ja Neuvostoliiton taloudellisissa suhteissa sotakorvausten päättyessä aiheuttivat dilemman. Varovaisen Suomen-politiikan syyksi USA:ssa oli aina asetettu se, että sillä voitiin vähentää Neuvostoliiton tuntemaa tarvetta ja mahdollisuuksia (oikeutettuja tai ei) puuttua Suomen asioihin radikaalilla tavalla. Näin amerikkalaiset olivat epäsuorasti tukeneet Paasikiven linjaa. Mutta vuoden 1952 lopulla tämä politiikka tuntui kohtaavan vakavia takaiskuja. Vaikka Kekkosen pyjamantaskupuheen vihjailut puolueettomuuden leviämisestä voitiinkin kuitata olankohautuksin, ei samoin voitu tehdä kylmille taloudellisille realiteeteille. Tässä suhteessa Suomi oli menossa Washingtonin näkökulmasta katsoen täysin väärään suuntaan.

Vuoden 1952 lopulla alkoi USA:n Suomen-politiikassa näkyä entistä korostetummin talousnäkökymien huomioonotto. Kuten NSC:n marraskuussa 1952 tekemä muistio totesi, tuli USA:n "pyrkä löytämään vaihtoehtoisia lähteitä Suomen itäblokiin saamille raaka-aineille". Jos tähän saakka Suomen maantieteellinen asema, SKP:n suhteellinen voimakkuus ja vuonna 1948 solmittu YYA-sopimus olivat olleet Yhdysvaltain Suomen-politiikan määräävimpiä tekijöitä, oli niihin nyt syytä lisätä aikaa myöten yhä merkittävämmäksi kasvava taloudellinen näkökohta. Voidaan sanoa, että jo vuoden 1952 lopulla taloudelliset tekijät olivat nousseet muiden edelle. Tämä johtui yksinkertaisesti siitä, että kuten yllä mainittu NSC:n muistio asian ilmaisi, USA:ssa pelättiin "kasvavan idänkaupan ja vähenevän länsikaupan johtavan lopulta tilanteeseen, jossa Suomen integroitumisesta Neuvostoliiton talousblokkiin tulee vakava vaara".⁵⁸

Trumanin presidenttikauden lopussa taloudelliset näkökohdat olivat tärkeimpiä, paitsi Yhdysvaltain Suomen-politiikassa, myös maan ulkopoliitikassa yleensäkin. Maan turvallisuuspolitiikan suunnittelijat tulivat vuoden 1953 alussa siihen tulokseen, että "vapaan maailman menestyminen tai epäonnistuminen eräiden taloudellisten ongelmien ratkaisussa saattavat olla se kaikkein tärkein tekijä, joka ratkaisee Neuvostoliiton ja vapaan maailman välisen kamppailun pitkällä tähtäimellä".⁵⁹ Ennen kaikkea Euroopassa näytti siltä, että kylmän sodan jako oli maantieteellisesti loppuunsa saattanut, ja kamppailusta idän ja lännen välillä oli kehkeytymässä sosiaalistaloudellisten järjestelmien pitkä jatkuvuus köyden veto.

Tämän johdosta oli luonnollista, että NSC katsoi Suomen ja Neuvostoliiton muuttuvien taloudellisten (ja sitä myötä poliittisten) suhteiden olevan riittävän merkittäviä ja suuntaa-antavia, että oli syytä perustaa erityinen Suomea käsittelevä työryhmä, jonka tehtäväksi asetettiin "Strategisten riskien tutkiminen Suomen kasvavassa taloudellisessa riippuvuudessa itäblokiin". Vielä vuoden 1953 alussa tämän työryhmän tulokset olivat kuitenkin varsin laimeita. Yritykset sovittaa yhteen uudet taloudellista riippuvuutta vastaan suunnatut näkökohdat ja aikaisempi varovainen Suomen-politiikka eivät olleet erityisen onnistuneita. Siitä huolimatta, että työryhmä totesi Suomen edustavan erästä "kaikkein vaikeinta tapausta", oli sen ainoa suositus vuoden 1953 tammikuussa, että USA yrittäisi ostaa Suomelta Outokummusta louhittua kobolttia (joka oli eräs niistä raaka-aineista, joiden Neuvostoliittoon viennin USA oli pyrkinyt tyrehtyttämään). Mitään varsinaisesti uutta tällä työryhmällä ei siis vielä vuoden 1953 alussa ollut tarjottavana.⁶⁰

Ei ollut ihme, että Neuvostoliiton taloudellisen uhan kasvaessa, ts. Suomen taloudellisen riippuvuuden itänaapuristaan lisääntyessä, eräät State Departmentin Suomen ekspertit toivat julki turhautuneisuuttaan. Kun Suomi ja Neuvostoliitto sitten allekirjoittivat 24.2. 1953 täydentävän kauppasopimuksen, jonka tuloksena Suomen vienti

⁵⁶ Sundström ulkoministeriöön 17.10. 1952, CIS: Moskova 1952, UMA.

⁵⁷ Tohtorien salaliitosta esim.: Schapiro 1971; Hahn 1982; Rappoport 1991.

⁵⁸ NSC:n muistio 1.11. 1952: Geographic Area Policies, Volume VI: Scandinavia, PSF, Subject File, NSC Memoranda-Reports, box 194, HSTL.

⁵⁹ NSC 141: Reexamination of U.S. Programs for National Security 19.1. 1953, mf. Records of the National Security Council, 1947-77.

⁶⁰ Ulkoministeri Achesonin ja yhteisen turvallisuuden osaston johtajan (Director of Mutual Security) Averell Harriman) NSC:lle esittämä muistio 19.1. 1953, FRUS 1952-54, I, 925.

Neuvostoliittoon lisääntyi n. 24%:iin maan koko vientikaupasta, saivat nämä kriitikot konkreettisen esimerkin Suomen "ajautumisesta" Neuvostoliiton syliin. Vieläkin huolestuttavampaa Helsingin USA:n lähetystön Frances Willisin mielestä oli, että tämän uuden sopimuksen johdosta Neuvostoliitto tulisi syrjäyttämään Ison-Britannian Suomen tärkeimpänä kauppakumppanina vuonna 1953. Tämä tuntui osoittavan myös Suomesta Washingtoniin vuoden 1952 lopulla palanneelle John M. Cabotille, "että Suomi voi hyvinkin joutua Neuvostoliiton taloudelliseen vaikutuspiiriin elleimme me tai meidän ystävämme tee jotain tämän kehityksen estämiseksi".⁶¹ Kysymys oli ennen kaikkea siitä, pystyisivätkö karriääridiplomaatit Cabot ja Willis vakuuttamaan esimiehensä Suomen taloudellisen tukemisen tärkeydestä.

Kysymys oikeasta strategiasta

"Otetaan nyt lukua niistä maista jotka ovat jo joutuneet Neuvostoliiton salaliiton uhriksi", jyrisi senaattori Tobey New Hampshirestä Capitol Hillillä helmikuussa 1953. Republikaanisen puolueen konservatiiviseen siipeen kuuluva Tobey jatkoi esitystään kuvailemalla Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeisiä rötöksiä. Yhdessä vaiheessa Tobey tokaisi myös - tyyppilliseen McCarthyismäiseen tapaan hieman heikosti todellisuutta tuntevana - yksikantaan, että "Suomesta on tullut osa tätä kommunistista järjestelmää".⁶²

Tobeyn harhanäkemys Suomen asemasta oli todistus siitä, miten hankala useiden amerikkalaisten oli hahmottaa itselleen selkeää kuva Suomen kaltaisen idän ja lännen välimaastossa olevan maan asemasta aikana, jolloin Euroopassa elettiin kylmän sodan kuuminta aikaa. Rautaesiripusta oli vuoteen 1953 tultaessa kehittynyt termi, jota ei enää käytetty niinkään dramatiikan tavoittelussa, vaan kuvailemaan pitkäksi aikaa muuttumattomaksi odotettua Euroopan mantereiden poliittista, sotilaallista ja taloudellista kahtiajakoa. Itä-Eurooppaa neuvostolaistettiin väkipakolla, kun taas Länsi-Euroopan valtiot olivat - osittain USA:n ohjauksen ja lievän painostuksenkin avulla - lähestymässä toisiaan. Suurelta osin Länsi-Euroopan orastava yhteenkuuluvaisuuden tunne johtui Neuvostoliiton vaikutusvallan kasvun pelosta. Korean sodan syttyminen kesällä 1950 oli lisännyt tätä pelkoa ja aiheuttanut mm. sen, että NATO:n jäseniksi oli hyväksytty myös Pohjois-Atlantin piiriin kuulumattomat maat Kreikka ja Turkki. Samalla sellaiset suunnitelmat kuin Ranskan myöhemmin torpedoima Euroopan Puolustusyhteisö EDC (European Defense Community) olivat osoituksena Euroopan integroitumisen (turvallisuuspoliittista) kasvukivuista.⁶³

USA:ssa katsottiin myös liittoutumattomien Euroopan maiden kuuluvan 'länteen'. Esim. uunituoreelle presidentti Dwight D. Eisenhowerille maaliskuussa 1953 valmistellussa muistiossa Pohjois-Atlantin yhteisöstä oltiin sitä mieltä, että useiden puolueettomien maiden voitaisiin katsoa kuuluvan tämän yhteisön piiriin. Ruotsi, Sveitsi, Irlanti ja Espanja olivat potentiaalisia NATO:n jäsenmaita. Toisaalta sama muistio huomautti myös, että sveitsiläisten "neutraaliteettipsykoosi" estäisi tämän maan yhtymisen sotilasliiton jäseneksi. Kaiken kaikkiaan asiat olivat Euroopassa varsin hyvässä järjestyksessä Eisenhowerin muuttaessa Valkoiseen taloon maaliskuun alussa 1953.⁶⁴

Eräs maa ei kuitenkaan sopinut sen enempää edellä mainittuihin kuin muihinkaan Euroopan tilanteesta esitettyihin arviointeihin. Tämä maa oli luonnollisesti Suomi, jota useimmat USA:n politiikan tekijät eivät toki senaattori Tobeyn tavoin lukeeet itäblokin jäseneksi, mutta jonka aseman määrittely osoittautui kuitenkin ylivoimaiseksi. Suomea ei esiin. mainittu lainkaan yllä lainatussa Eisenhoweria varten laaditussa muistiossa. Yksi asia oli kuitenkin varsin selkeästi todettu: USA (samoin kuin sen NATO-partnerit) ei lähtisi Suomea auttamaan sotilaallisiin toimenpitein jos maa joutuisi yllättäen Neuvostoliiton avoimen hyökkäyksen kohteeksi. Tietystä mielessä tämänkaltaisen kehitys saattoi jopa olla USA:n etujen mukaista, koska sen seurauksena olisi melkoisella varmuudella Ruotsin liittyminen NATO:oon, seikka joka oli antanut aiheen suomalaiselle johdollekin - aina pääministeri Kekkosta ja presidentti Paasikiveä myöten - epäillä sitä mahdollisuutta, että amerikkalaiset tarkastelisivat muiden maiden kohtaloita näin kyynisesti. Epävarmuutta USA:n politiikan päämääristä ja sen vaikutuksista Suomeen esiintyi ennen kaikkea välittömästi Korean sodan syttymisen jälkeen, jolloin sodan vaara Suomessakin tuntui hyvin todelliselta.⁶⁵

⁶¹ Frances Willis Cabotille 26.2. ja Cabot Willisille 3.3. 1953, Cabot Papers, General Political and Diplomatic Material, 2/6, Fletcher.

⁶² Senaattori Tobeyn puhe 16.2. 1953, U.S. Congress, Senate, Congressional Record, 1953, 1100.

⁶³ Kts. Leffler 1992, 453-463.

⁶⁴ Päiväämätön muistio: Strengthening Political Base of the Atlantic Community (maaliskuu 1953) WHCF, Subject Series, box 99, DDEL.

⁶⁵ Kts. T.J. Heikkilän muistio 11.12. 1950, JKPK, erilleen otetut, mf. VAY 4460, VA.

Yhdysvaltain hallituksen Suomen-politiikka oli kuitenkin - suomalaisten epäilyistä huolimatta - varsin realistisella pohjalla. Tobeyn ja eräiden muiden pitämistä palopuheista huolimatta Suomea ei sen paremmin State Departmentissa kuin National Security Councilissä katsottu 1950-luvun alussa Neuvostoliiton satelliitteihin kuuluvaksi maaksi, joskin siihen uskottiin Moskovasta käsin jatkuvasti pyrittävän. Tämän johdosta Suomen säilyminen itäblokin ulkopuolella katsottiin huomattavan tärkeäksi USA:n politiikan tavoitteeksi. Tavoitetta ei kuitenkaan katsottu voitavan edistää muutoin kuin erityisen varovaisella politiikalla, joka ei antaisi neuvostoliittolaisille 'tekosyytä' toimenpiteisiin Suomen itsenäisyyttä vastaan reaali-politiikan (so. turvallisuusnäkökohtien) varjolla. Yhdysvaltain Suomen-politiikka 1950-luvun alussa nojautui siis teoriaan siitä, että Neuvostoliitossa vain odoteltiin sopivaa tilaisuutta Suomen liittämiseksi satelliittijärjestelmään. Tämän takana puolestaan oli usko siihen, että Moskovasta johdettiin kansainvälistä salaliittoa kommunismin levittämiseksi. Suomi oli eräs tämän salaliiton kohteista.

Juuri tässä kohdin on havaittavissa syyt siihen, miksi Suomen ja USA:n viralliset näkemykset Neuvostoliitosta poikkesivat toisistaan ratkaisevalla tavalla. Samalla kun USA:ssa elettiin mccarthyismin huippuaikaa ja Neuvostoliittoa katseltiin manikealaisten silmälasien läpi ideologisia näkökohtia korostamalla, perustui koko Suomen sodanjälkeinen ulkopoliittikka ja siitä käyty vähäinen julkinen debatti sille olettamukselle, että Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa johdettiin reaali-politiittisten näkemysten perustalta. Kun pääministeri Kekkonen alkoi julkisesti puhua Suomen "puolueettomuudesta" ja pyrki sitomaan sen sekä vuoden 1948 YYA-sopimukseen että toimiviin idänsuhteisiin, alkoivat USA:ssa hälytyskellot soida. Kekkosen lisäksi vihjaistessa siihen suuntaan, että puolueettomuus voisi (ja sen pitäisi) levitä koko Pohjolan kattavaksi poliittiseksi suuntaukseksi, oltiin USA:ssa varsin närkästyneitä. Kun Suomen ulkopoliittikka alkoi vähitellen siirtyä - ainakin näennäisesti - Paasikiven eräänlaiselta 'passiivisen vastarinnan' linjalta Kekkosen myöhemmin tunnusomaiseksi tullee Neuvostoliiton toiveiden ylenmääräisen tyydyttämisen linjalle, lisääntyi amerikkalaisten närkästyminen askel askeleelta. Lopullinen 'niitti' amerikkalaisten epäluulon kasvulle oli se, että neuvostoliittolaiset alkoivat 1950-luvun puolivälissä käyttää Suomen-suhteitaan hyväksi propagandassaan. Nikita Hrustsev teki Suomesta "rauhanomaisen rinnakkaiselon" esimerkkivaltion.

"Rinnakkaiselon" haaste tuntui erityisen vakavalta Neuvostoliiton ja Suomen välisen kauppavaihdon lisääntyessä 1950-luvulla. Tässä suhteessa Suomen sotakorvaustoimitusten päättyminen vuoden 1952 syyskuussa ja sen jälkeen solmitut kauppasopimukset olivat erityisen tärkeä merkkipylväs, koska niiden seurauksena Neuvostoliitosta tuli vuoden 1953 aikana ensimmäistä kertaa Suomen tärkein kauppakumppani. Amerikkalaiset pelkäsivät, että Neuvostoliitto saattaisi hyvinkin käyttää Suomen kasvavaa taloudellista riippuvuutta poliittisena valttina. Toisaalta amerikkalaisia askarrutti se mahdollisuus, että Neuvostoliitto voisi käyttää Suomen-kauppaansa esimerkkinä sosialististen ja ei-sosialististen maiden välisen kaupankäynnin hyödyllisyydestä pyrkiessään lisäämään länsikauppaansa. Tämä saattaisi puolestaan rikkoa USA:n johdolla rakennetun kauppasaartorenkkaan. 1950-luvun alussa Washingtonissa esitetyissä tulevaisuudennäkymissä Suomi esiintyikin Neuvostoliiton politiikan välineenä, jonka avulla muita ei-sosialistisia maita voitaisiin houkutella hellittämään jyrkän neuvostovastaista politiikkaansa. Juuri Suomen ja Neuvostoliiton suhteitten taloudellinen puoli oli USA:n lähettilään John Moors Cabotin mielessä syksyllä 1952 jolloin hän toistuvasti varoitti Neuvostoliiton kasvavasta taloudellisesta otteesta pienessä länsinaapurimaassaan. Yhdysvaltain oli Cabotin mielestä tehtävä voitavansa tämän otteen höllentämiseksi, kuten hän kirjoitti useissa katsauksissaan juuri ennen kaksivuotisen Suomen aikansa päättymistä.

Kun Jack McFall tuli Cabotin seuraajaksi Helsinkiin vuoden 1952 lopulla amerikkalaisia askarruttava suuri kysymys oli siis yhä: Mitä Neuvostoliitto haluaa Suomelta? Sotakorvausten päättymisen jälkeen ja Neuvostoliiton kaupan kasvaessa tuntui siltä, että USA:n toisen maailmansodan jälkeen harjoittama erityisen varovainen Suomen-politiikka ei enää vastaisi muuttuneen tilanteen tarpeita, vaan jotain aktiivisempaa vaadittaisiin Yhdysvaltain etujen turvaamiseksi.

Tässä suhteessa presidentinvaalit marraskuussa 1952 voittanut Dwight D. Eisenhower ja hänen valtiosihteeriksi nimittämänsä John Foster Dulles tuntuivat tarjoavan uudet, entistä aggressiivisemmat, lähtökohdat USA:n ulkopoliittikalle. Vaalikampanjan aikana nämä republikaanit olivat puhuneet paljon demokraattien ja presidentti Trumanin 'passiivisuudesta', joka oli Eisenhowerin ja Dullesin mukaan johtanut esim. senkaltaisiin mullistuksiin kuin 'Kiinan menetykseen' kommunismille (vuonna 1949 päättyneen sisällissodan seurauksena), ikään kuin tämän maan kohtalo olisi täysin riippuvainen USA:n harjoittamasta politiikasta. Uudet ulkopoliittikan johtohahmot olivat myös toistuvasti luvanneet, että heidän aikanaan Yhdysvallat pyrkisi aktiivisesti voittamaan kylmän sodan ja vapauttamaan Neuvostoliiton ikeen alla eläviä maita erik. Itä-Euroopassa. Kommunismin patoaminen

('containment') tulisi antamaan sijaa sen takaisin vyöryttämiselle ('rollback'), lupasivat Eisenhower ja Dulles vakuuttavaan voittoon päättäneen vaalikampanjansa aikana.

Vaikka Suomea ei missään vaiheessa edes mainittu koko presidentinvaalikampanjan aikana - saati sitten käytetty esimerkkinä - voi hyvällä oikeutuksella spekuloida, että monet USA:n Suomen-politiikan päättäjistä näkivät tarpeen harjoittaa Neuvostoliiton 'taloudellista takaisinvyörytystä' Suomessa. Ajatuksen Neuvostoliiton ja Suomen kaupan kasvun tyrehtyttämisestä voidaankin siis katsoa sopineen varsin hyvin yhteen uuden republikaanisen puolueen vaalikampanjan keskeisten ulkopoliittisten teemojen kanssa.

Pääosa vaalikampanjansa toistetuihin teemoista osoittautui kuitenkin Eisenhowerin virkaanastumisen jälkeen pitkälti pelkäksi retoriikaksi. Itä-Eurooppaa ei tulisi vapauttamaan hänen presidenttikaudellaan. Neuvostoliiton imperiumin legitimizeetti - vaikka sitä ei julkisesti tunnustettukaan - jäi näin lännen todellista haastetta vaille. 'Iken' presidenttikauden alkaessa Neuvostoliiton ja USA:n suhteet olivat monessa mielessä paremmat kuin Trumanin aikana. Samoin oli laita Suomen, jonka suhteen USA:n politiikka säilyi lähes muuttumattomana vuoden 1953 alussa. Sitten tapahtui jotain odottamatonta. 5. maaliskuuta 1953 Stalin kuoli. "Ihmiskunnan nerokkaan johtajan" siirtyessä manan maille monet huokasivat helpotuksesta. Vähimpiä näiden joukossa eivät varmasti olleet Neuvostoliiton johtoon astuneen 'triumviraatin' jäsenet Georgi Malenkov, Lavrenti Berija ja Vjatcheslav Molotov. Seuraavan kahden vuoden ajan Kremlissä käytiin valtataistelua, jonka aikana monia neuvostojohtajia pidätettiin ja joitain - Berijan tavoin - jopa teloitettiin. Onnellisimmat lähetettiin epäviralliseen maanpakoon kuten Malenkov ja Molotov, jotka siirrettiin kauas pois Moskovan valtakeskuksesta. Vuoden 1955 loppuun mennessä oli selvää, että Nikita Hrustsevista oli tullut Neuvostoliiton tärkein johtohahmo. Hän ei kuitenkaan koskaan tulisi - eikä ilmeisesti ollut erityisen kiinnostunutkaan - saavuttamaan samanlaista ehdotonta yksinvaltaa kuin Neuvostoliitossa oli asianlaita Stalinin aikana.

"Saa nähdä, mitä tämä tulee vaikuttamaan meidän suhteisiimme Neuvostoliittoon ja yleensä meidän oloihimme", kirjoitti Stalinin parantumattomasta sairaudesta sanan saanut presidentti Paasikivi 4. maaliskuuta 1953.⁶⁶ Sillä tuli olemaan varsin suuri merkitys molemmille.

⁶⁶ Paasikiven pvk. 4. 3. 1953